

одне одного до ГУЛАГу, потім заслуги КНС було визнано, схвалено і поставлено у приклад з високих трибун, а ще через півроку Книгоспілку ліквідовують, “зливаючи” її з Вукопспілкою і структурно розпорозуючи.

Іронія цих подій у тому, що масова ліквідація кооперативних та інших недержавних видавничих структур почалася одразу після того, як провідний методист Книгоспілки М. Нечаєв проголосив потребу створити спеціалізований видавничо-поліграфічний інститут, а багаторічний керівник Книгоспілки і голова Комітету УРСР у справах друку М. Агуф закликав товариство... до утворення всеукраїнського об'єднання (концерну) книжкових видавництв. Тобто знову, як колись 1920-го, процес становлення виробничих структур у національному друці не сягнув завершальної стадії і був штучно обірваний сторонньою силою – втім, вона тоді вдало зманіпулювала не самими лише видавцями й кооператорами... У найглобальнішому в ХХ ст. змаганні зі спокую адмінресурсу кадри й справді вирішили все.

1. Агуф М., Коваль О. Книгу – в маси. Х., 1965. 2. Вісті ВУЦВК. 1928. 20 жовтня. С. 4. 3. Єфремов С. Щоденники 1923–1929. К., 1997. 4. Звіт КНС за 3-й операційний рік. Х., 1926. С. 5, 7. 5. Книга. 1923. № 3. С. 75–77. 6. Меженко Ю. Українська книжка часів Великої революції. Х., 1928. 7. Мильнер Б.З. Теория организаций. М., 1999. 8. Нечаев Н. Кооперация и книготорговая работа на селе. Х., 1925. 9. Українська кооперація. 1923. № 1–2. С. 176–178. 10. ЦДАВО України. Ф.177. Оп.1. Спр.1500. А.707. 11. ЦДАВО України. Ф.177. Оп.1. Спр.1568. А.254. 12. ЦДАВО України. Ф.177. Оп.1. Спр.1568. А.67. 13. ЦДАВО України. Ф.177. Оп.1. Спр.1568. А.74–75. 14. ЦДАВО України. Ф.177. Оп.1. Спр.1568. А.80–81. 15. ЦДАВО України. Ф.177. Оп.1. Спр.1801. А.296. 16. ЦДАВО України. Ф.177. Оп.1. Спр.1801. А.87–235. 17. ЦДАВО України. Ф.177. Оп.1. Спр.947. А.7. 18. ЦДАВО України. Ф.292. Оп.1. Спр.5. А.59. 19. ЦДАВО України. Ф.292. Оп.1. Спр.66. А.109. 20. ЦДАВО України. Ф.292. Оп.1. Спр.66. А.392. 21. ЦДАВО України. Ф.292. Оп.1. Спр.8. А.60. 22. Червона преса. 1929. №3. С. 51.

УДК 655.41+087.5

Е. І. Озар

„РОЗМОВА” ПРО ДИТЯЧУ КНИГУ (характеристика нової дискурсивної практики)

Українська книгознавча наука, незважаючи на своє майже столітнє існування, дослідженнями феномену дитячої книги практично не займалася. Процес теоретичного осмислення дитячої книги в комплексному – літературно-видавничому контексті в українській науці, розпочатий у першій третині минулого століття (Б. Грінченко, С. Сірополко, О. Лотоцький, І. Шугай, Л. Полтава, Б. Гошовський та ін.), гвалтовно перервався, а науку на довший час фактично

було підмінено політикою та ідеологічно наснаженою дидактикою. „У пошуках художньої ідентичності, частіше під наглядом ідеології та інституцій, аніж під заступництвом „добрих фей”, літературна Попелюшка (цей метафоричний образ дитячої літератури став уже хрестоматійним – *Е. О.*)” змушена була або вдивлятися „у себе крізь інтертекстуальні і метатекстуальні елементи в текстах”, або шукати себе „у „дзеркалі” літературної науки” [13, с. 7].

Попри очевидну й тривалу присутність в українському соціокультурному просторі ХХ ст., дитячі видання як продукт видавничої справи й досі не мають відповідного інституціонального статусу. Означення їх відсутнє як в колишніх союзних термінологічних стандартах, так і в сучасному, уже національному, де лише серед особливих матеріально-конструктивних різновидів книжкового видання згадується книжка-іграшка [6]. Отож, виходить: немає предмета розмови – немає й самої розмови?

Насправді, ігнорування цього літературно-видавничого феномену має локальну природу, у світовій науці факт існування дитячої літератури визнаний давно – що теоретично, що практично (нехай у спробах описати і визначити її природу дослідники, дитячі письменники й критики розходяться).

Уведенням дитячої книги до проблематики сучасної бібліологічної науки, послідовним і наполегливим утвердженням її в статусі гідного постійної академічної уваги об’єкта ми, з одного боку, розбудовуємо мало розроблену (щодо окресленого об’єкта) наукову дискурсивну практику – книгознавчу [11], а з другого, – намагаємося, відповідно до новітніх тенденцій розвитку дитячих студій у світовій науці [17], розширити фокус бачення проблематики дитячої книги.

У запропонованій публікації робиться спроба окреслити межі, характер, загальну тональність дискурсу¹, який формується сьогодні довкола дитячої книги, охарактеризувати його основні комунікативні та семантичні аспекти.

„Розмова” про дитячу книгу точиться сьогодні переважно у двох площинах – **науковій та критичній**. Перший різновид дискурсу представляють такі наукові дискурсивно-текстові практики, як психологічна і психотерапевтична, педагогічна, філологічна (мовознавча і літературознавча) та власне книгознавча.

¹ Дискурс можна визначити як тип комунікативної діяльності, інтерактивне (і трансактивне) явище, що має різні форми вияву (усну, писемну, внутрішню, паралінгвальну), відбувається в межах конкретного каналу спілкування, регулюється стратегіями і тактиками учасників спілкування, являє собою складний синтез когнітивних, мовних і позамовних (соціальних, психічних, психологічних тощо) чинників, які визначаються конкретним колом „форм життя”, має своїм результатом формування різноманітних мовленнєвих жанрів. Одночасно під цим розуміємо й комплекс текстів, адже „своїм кінцевим результатом дискурс має текст, який постає в такому комунікативному зорієнтованому аспекті розгляду як „вичерпаний”, „зупинений”, „закінчений” дискурс. Текст також можна вважати структурованою складовою дискурсу” [2, с. 13 – 14].

Другий, що віддзеркалює суспільну реакцію на видання дитячої літератури, формується з літературної та, за нашим визначенням, видавничої критики (її ще називають книжковою журналістикою або культурною журналістикою [7]).

Комплексний поліфонічний характер аналізованого дискурсу визначає складна природа його об'єкта як цілісного духовно-предметного простору. Народжуючись у спілці з літературою, відтворюючи її ідейний зміст, образи та сюжети, дитяче видання розгортає їх у матеріалах типографіки, книжкової графіки, втілює в оптимальні з функціонального боку дизайнерські форми і входить у життя, тиражоване промисловим способом. Потрапляючи на книжковий ринок, дитяча книга як товар підпорядковується його загальним законам, однак „шукає” свого споживача (покупця та читача) своїми особливими шляхами. Одночасно дитячі видання в усьому їх жанрово-типологічному розмаїтті виступають серйозним інструментом виховання, розвитку та навчання юних поколінь, виконуючи в суспільстві важливі комунікативно-регулятивні функції.

Ось чому всі вищезначені типи **наукової** дискурсивної діяльності характеризуються досить активною дифузністю у взаєминах, часто послуговуються спільним поняттєвим, терміним апаратом, навіть методичним інструментарієм, що робить науково-критичний дискурс довкола дитячої книги інтердисциплінарним за своїм характером.

Не випадково, серед способів теоретичного осмислення феномену дитячої книги світовою філологічною наукою, окрім власне філологічного підходу (у його межах дитяча література як частина літературного простору піддається формалістичному, структурно-функціональному, семіотичному, рецептивному аналізу), увиразнюється ще й дидактичний підхід („мається на увазі дидактичність як незмінна особливість твору, призначеного для дітей, а не відверта дидактика, синонім напоумлення, моральної проповіді, які протипоказані дитячій літературі і від яких відмовилися теорія і практика” [13, с. 10]) та психологічний підхід, згідно з яким „естетичні особливості дитячої літератури диктуються самою природою дитини” [16, с. 3] або „природою художнього хисту її творців” [1, с. 6]. На визначальній ролі психологічного критерію в мистецькій сфері, пов'язаній з дитячою книгою, наголошують і мистецтвознавці: „засоби мистецтва для дітей базуються не на особистій творчій інтуїції, не на чистій авторській фантазії художника, вони перевіряються психологією дитячого віку, спостереженням за дитячими способами пізнання, вивченням творчих можливостей дитини” [5, с. 16 – 17]. Для книгознавчого, у тому числі видавничого, осмислення особливостей дитячої книги вихідним також є так званий психофізичний портрет майбутнього читача (див. детальніше про це [11, с. 70 – 83]).

Одночасно філологічний дискурс довкола дитячої книги відзначається яскравою контрверсійністю наявних у його полі теоретичних рефлексій, які часом виявляються діаметрально протилежними – навіть у визнанні за дитячою літературою права бути об'єктом серйозної науки, включно з правом на існування її як окремого виду літератури. „Погляд на дитячу літературу балансує між відсутністю у загальнолітературному контексті та наявністю у власних межах, між аксіологічними крайнощами, аж до тверджень, що така література є, або її нема” [13, с. 15].

Найбільш плідним щодо вивчення багатоаспектної проблематики дитячої книги як єдиного інтегрованого комунікативного комплексу, як унікального літературно-видавничого артефакту нам видається книгознавчий підхід. Адже у „силове поле” книгознавчих дискусій можуть потрапляти питання філософії книги, соціології книги і дитячого читання, інтерпретації дитячого твору засобами сучасної графіки і видавничого дизайну, квалілогії дитячої книжки в триєдиній її сутності – як духовної субстанції, матеріальної конструкції та ринкового продукту. Відтак терміном „книгознавчий дискурс” стосовно дитячої книги пропонуємо означувати сферу теоретизування щодо духовної і матеріальної сутності дитячої книги, включно з мовою та особливими риторичними прийомами цього теоретизування.

Як уже мовилося, критичний дискурс, або, за влучним виразом А.Ульянова [7], критична „іносфера” дитячої літератури, формується з літературної критики, яка традиційно розглядається як складова літературознавства, і видавничої критики. Формальні умови для існування в Україні відповідної дискурсивної практики наявні. Публікаційну „площу” надають спеціалізовані періодичні видання („Книжник-ревю”, „Книжковий огляд”, „Книжковий клуб-плюс”, „Палітра друку”, „Друкарство” тощо), щоправда часто у формі зон відпочинку від серйозної критики (читай: критики „дорослого тексту”). Рецензії на дитячі видання трапляються й в Інтернеті, однак здебільшого це електронні версії матеріалів, уже опублікованих у пресі.

Поступово склався корпус журналістів, які пишуть про „дитяче” не припадково (Олена Чекан, Марія Криштопа, Тетяна Щербаченко, Анастасія Богуславська, Нона Стефанова, Юлія Ємець-Доброносова та ін.). Однак спеціалізованих журналів чи збірників на кшталт видаваних у 70 – 80-х рр. минулого століття київського „Література. Діти. Час”¹, московського (всесоюзного) „Детская література” чи сучасного польського „Гуллівера” сьогодні в Україні поки що не немає.

² Літературно-критичні публікації, присвячені творам українських дитячих письменників, спорадично з'являлися на сторінках спеціальної “дорослої” періодики, зокрема “Літературної України”, однак „владні стереотипи повсякденного мислення (дитяча – недитяча – несерйозна, минуша, недосконала) [12], невиробленість в оновлених нау-

Сфера критики дитячої книги, безперечно, реагує на усе позитивне і негативне, що відбувається в українському загальнокритичному дискурсі [14], однак з деяким запізненням і по-особливому. Передусім, у неї свої закони внутрішнього розвитку, особливе функціонально-соціальне призначення. Треба також визнати, що в царині дитячої літератури, з її змістовим, жанрово-тематичним „консерватизмом”, константністю репертуару (тут дуже високою залишається частка перевидань), справжні літературні і видавничі події трапляються таки нечасто, а тому “не треба на дзеркало нарікати...” Мовляв, який об’єкт, така і критика. Ось коли завдяки Морозову–Малковичу з’явилася українська “потерріана” – хіба ледачий не висловився критично на адресу саги, з приводу Поттера було влаштовано справжні змагання з гострослів’я.

Аналізований критичний дискурс не відзначається широкою жанровою палітрою: улюблений аналітичний жанр критиків – рецензія (анотаційна, аналітична, відкритий лист), на другому місці – огляд, ще рідше трапляються проблемні статті; серед інформаційних жанрів найбільш поширені інтерв’ю, на певні події в книжковому світі журналісти традиційно реагують замітками, репортажами. Природною є велика кількість рекламних матеріалів, побудованих на основі практично усіх відомих публіцистичних жанрів.

Особливістю усього дискусійного процесу довкола дитячої книги є те, що в ньому беруть участь лише дорослі комуніканти, причому в ролі що адресантів, що адресатів (тоді як дорослі автори пишуть усе ж для юних читачів). Так, скажімо, за останні роки на шпальтах спеціалізованих періодичних журналів нам трапився чи не єдиний випадок, коли автором рецензії у жанрі листа до редакції виступала юна особа – Набока Марічка [9].

Незвичність такої комунікативної конфігурації породжує дивну тональність, властиву багатьом критичним відзивам на дитячі тексти: або дидактично насажену (одвічна проблема й самої дитячої лектури), або замилувано-розчулену, або напівсерйозну. І. Бондар-Терещенко, один з „найкритичніших критиків”, розгублено зізнається: „Загалом писати про дитячі книжки буває важко: надто великий ризик впасти в дешеву сентиментальність або набрати зверхньо-іронічного тону”, щоправда, одразу ж виправдовується: „якого більшість з них таки заслуговує” [3, с. 22].

Комунікативна парадоксальність зумовлює також й невизначену функціональну ефективність критичних публікацій з приводу дитячих видань: виходить, що вони адресуються виключно дорослим і, насамперед,... колегам по цеху. Більшість з них не може слугувати для дітей дороговказом у

кових, культурологічних та естетичних парадигмах метамови дискурсу довкола дитячої книги спричинили у 90-х роках ХХ ст. майже повне його згасання.

книжковому світі, бо юні реципієнти (переконана, що й чимало пересічних батьків) мало що розуміють з екзистенційних екзерсисів „просунутих” („продвинутих”) дорослих критиків, що, відчуваючи в собі „особливий природній хист” розуміти дітей і говорити від їхнього імені, розмірковують (часто з висоти віку та ерудиції) над тим чи іншим текстом.

Пишучи для дітей, дорослий автор насправді часто про них... забуває, бо найчастіше він має на увазі своє бачення того, що саме діти повинні вчити та якими вони повинні бути. Оцінюючи твори, написані для дітей, дорослий критик чинить так само, хоч і намагається при цьому, як окреслюють цей феномен дослідники, актуалізувати у собі „дитяче” (так званий дитячий код). Декому це й вдається, та „доросле” все одно бере гору і випирає звідусіль.

Наведемо доволі типовий приклад такої критики. Ю. Василенко доволі довго, як на короткий текст рецензії [4], намагається вразити читача (і точно – не дитину) вмінням гарно й метафорично згадувати власне дитинство. Насолодившись вдосталь словесними „па”, побавившись такими іронічними оцінками, як, скажімо, „Казка про козака Мамаригу” – солодке асорті римованих міні-історій про котиків, гусачків і бичків, до смаку приправлене екзотично-естетичним та колоритно-простакуватими неослівцями *лілеї-дрімолеї, дощик-срібнопад на прізвисько ляпі-льоп*” або „любити халяву, будучи пофігістом, і за це ще й чарку пити може хіба що наш Мамарига”, рецензент ніби прокидається й визнає, що „усе вище **просмаковане** – насправді для тих малят, кому далеко за 2 і незадовго 102. Для усієї решти „Казка...” (тобто для **дітей** (виокремлення наше – **Е. О.**) – просто гарна книжка”. Фінал, мабуть, так само для них, для дітей, бо тут вже писано зрозумілою для них мовою про „дивні сюжети, що потішають вроджених фантазерів і мрійників... І якщо вам раптом наснитися, що сімейство не квапнопоквап (себто ведмедів), весело чимчикує зиму зимувати у гай до вашої бабусі, знайте, ви на горіховому небі”.

Слід відзначити, що загалом рецензії на дитячі книжки більш цнотливі і менш епатажні, ніж на „дорослі”, проте і в них нерідко трапляються надто „сміливі” виразові засоби. Ось такими, наприклад: „Нова Аліса – це така собі віртуальна дівчинка у віртуальному світі, яка своєю мініатюрністю викликає відчуття відчайдушного замилювання у дорослих кремезних педофілів” (Костюк Д. Живіть без Баби-Яги); „поросятко вирішує подарувати повітряну кульку – пружній символ вагітності”, „Іа знаходить вихід у символічній мастурбації” (Криштопа М. „Ностальгійна приємність для дорослих”); „Прикметно, що діти деяких наських патріотів принципово не читають російського Потттера, терпляче чекаючи на „рідного”, чи пак пе-

рекладного. І тому для Малковича (себто метикованого вітчизняного виробника) це гола маза, чистий фарт і круте перло” (Бондар-Терещенко І. Дитяча книжка для дорослих сердець”) [8].

Підсумовуючи, зазначимо: дискурсивне поле довкола дитячої книги в нас лише формується. Інтенсивність та якість цього процесу залежать від „ПОСТІЙНО ПРИСУТНЬОЇ в мас-медіа (та в науковій літературі – *Е. О.*) жвавої, зацікавленої, інтригуючої, часами гострої, а часами веселої... РОЗМОВИ ПРО КНИГУ... Вона може бути виражена в усіх можливих журналістських (додамо, й наукових –*Е. О.*) жанрах... Вона може бути виражена в протиставленні думок і суперечках авторів, у скандалах і сенсаціях, розгромних рецензіях і війнах мистецьких і наукових угруповань, плітках і світській хроніці. Але вона **мусить бути**” [15]. Вирішальними передумовами її існування і підтримування є, з одного боку, цікавість самого обговорюваного об’єкта, а з другого, вміння бачити дитячу книгу методологічно привабливою, усвідомлення творцями відповідного дискурсу його серйозності та суспільної значущості.

1. Бавина В. А все-таки она вертится...// Детская литература. 1972. №8. С. 5 – 9.
2. Бацевич Ф. Лінгвістична генологія: проблеми і перспективи. Л., 2005.
3. Бондар-Терещенко І. Дитяча книжка для дорослих сердець// Книжник-ревью. 2004. №24.С. 22.
4. Василенко Ю. „А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА чапотить по чаполоті або коліскова для няні”// Мережева бібліотека рецензій про всі книжки і всіх письменників// www.review.kiev.ua.
5. Ганкина Э. Художник в современной детской книге. М., 1977.
6. ДСТУ 3017 – 95. Видання. Основні види. Терміни і визначення. К.,1995.
7. Критика. PR. Реклама // Книжник-ревью.2004. № 24. С. I – VIII (вставка).
8. Мережева бібліотека рецензій про всі книжки і всіх письменників // www.review.kiev.ua.
9. Набока М. Новий підручник з драконознавства (на книжку „Гарри Поттер. Дракологія”) // Мережева бібліотека рецензій про всі книжки і всіх письменників/ / www.review.kiev.ua.
10. Огар Е. Дитяча книга: Проблеми видавничої підготовки. Л., 2002.
11. Огар Е. Дитяча книга: Проблеми видавничої підготовки. Л., 2002; Огар Е. Культура сучасної дитячої книжки // Видавничі галузь і кадри: досягнення, проблеми, перспективи. Л., 2002. С. 138 – 147; Огар Е. Дитяча книга в умовах українського ринку // Ex professo . Дніпропетровськ, 2001. Вип. 3. С. 414 – 420; Огар Е. Критерії видавничої оцінки видань для наймолодших // Квалілогія книги. Л., 1998. С. 47 – 51; Огар Е. Особливості семіотики сучасної дитячої книжки (слово – зображення – форма) // Книга і преса в контексті культурно-історичного розвитку українського суспільства. Л.,1998. Вип.2. С. 33 – 52 та ін.
12. Папуша О. Наратив дитячої літератури: специфіка художнього дискурсу. Тернопіль, 2004.
13. Славова М. Попелюшка літератури. Теоретичні аспекти літератури для дітей. К., 2002.
14. Степикіна Т. Літературна критика як наукотворення: досвід 90-х // www.kollegiya.iatp.org.ua/text/lit_kritik.htm.
15. Судин А. Дещо про стратегію реклами і пропаганди книги на сучасному етапі. Практичні аспекти// Реалії та перспективи українського книжкового ринку (Про інформаційний маркетинг. І не лише про нього...: Зб. ст. Л., 1997. С.135 – 143.
16. Чернявская И. Каких доказательств требует аксиома? // Детская литература. 1972. №7. С.3 – 8.
17. Hunt P. Critism, Theory and Children's Literature. London, 1991 ; Shavit Z.Poetics of Children's literature. Athnes, 1986 та ін.